

УДК 343.13

В.В. Король

кандидат юридичних наук,
заступник декана Прикарпатського
юридичного інституту
Національного університету
«Одеська юридична академія»,
доцент

В.Д. Юрчишин

кандидат юридичних наук,
завідувач кафедри теорії та історії
держави і права Прикарпатського
юридичного інституту
Національного університету
«Одеська юридична
академія», доцент

**СУТНІСТЬ КАТЕГОРІЇ «УЧАСНИК КРИМІНАЛЬНОГО
ПРОВАДЖЕННЯ» В НАУЦІ КРИМІНАЛЬНОГО
ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ПРАВА**

Постановка проблеми у загальному вигляді. Учасники кримінального провадження є особами, з процесуальних дій та рішень яких фактично складається все кримінальне провадження, а тому актуальність даного дослідження має важливе значення для науки кримінального процесуального права. В той же час, до моменту прийняття КПК України від 13 квітня 2012 року, у попередньому кримінально-процесуальному законодавстві існувала норма про те, що окрім учасників кримінального провадження, що розслідують та вирішують кримінальну справу та учасників, які відстоюють власні інтереси або виконують представницькі функції, у сферу кримінального судочинства залучається широке коло інших осіб, які беруть участь у

процесі доказування у кримінальній справі та надають допомогу посадовим особам та органам у процесі розслідування та розкриття справи.

Процесуальний статус кожного із учасників має свої особливості, що обумовлено різним змістовим наповненням їх інтересів та ступенем зацікавленості у провадженні у кримінальній справі. Окремі учасники можуть набувати свого кримінального процесуального статусу тільки в межах певних стадій кримінального провадження (підозрюваний, обвинувачений, засуджений тощо), а інші – протягом усього кримінального судочинства (суд, прокурор, тощо).

Ступінь наукової розробки проблеми. Дискусійність питання про природу і процесуальну роль учасників кримінального процесу є традиційною для науки кримінального процесу. Ще в 70-80-х рр. минулого століття мала місце жвава наукова дискусія з приводу того, хто ж такий «учасник кримінального процесу» та яка класифікація учасників кримінального судочинства.

Проблеми, які пов'язані із дослідженням сутності категорії учасник кримінального провадження, досліджувалися в роботах С.А. Альперта, В.Г. Гончаренка, Ю.М. Грошевого, О.В. Капліної, С.А. Кириченка, Є.Г. Коваленка, В.Т. Маляренка, М.М. Михеєнка, В.Т. Нора, М.С. Строговича, В.Я. Тацій, В.М. Тертишника, А.Р. Туманянц, В.М. Хотенця, В.М. Шибіка, О.Г. Шила, М.Є. Шумила та інших науковців.

При цьому, думки науковців умовно можна поділити на дві групи: перша група до учасників кримінального процесу відносить лише деяких із осіб, закріплених у кримінально-процесуальному законі, наводячи різноманітні підстави для їх диференціації; друга – всіх осіб, зазначених у КПК, які прямо або побічно залучаються до кримінального провадження. Не вирішило даної наукової дискусії і прийняття КПК України 13 квітня 2013 року.

Постановка завдання. У зв'язку з цим, викладене зумовлює необхідність постановки в якості мети дослідження сутності категорії учасник кримінального провадження в науці кримінального процесуального права.

Виклад основного матеріалу дослідження. У кримінальному провадженні беруть участь особи, які за своїм об'ємом правосуб'єктності, інтересами є досить різноманітними та які об'єднані загальним найменуванням «учасники кримінального провадження» (п.25 ч.1 ст.3 КПК України) [1, с.112]. Цим терміном КПК України охоплює сторони кримінального провадження (з боку обвинувачення – орган досудового розслідування і прокурор; з боку захисту – підозрюваний, обвинувачений, їх законний представник (у випадку їх неповноліття) і захисник (адвокат), виправданий і засуджений та їх захисник у контрольних стадіях провадження), потерпілого і його представника чи законного представника, цивільного позивача і цивільного відповідача та їх представників і законного представника цивільного позивача, особу, стосовно якої розглядається питання про видачу іноземній державі (екстрадицію), заявника, який звернувся до уповноваженого органу державної влади з заявою або повідомленням про кримінальне правопорушення, свідка та його адвоката, понятого, заставодавця (у випадку внесення застави не підозрюваним чи обвинуваченим), перекладача, експерта, спеціаліста, секретаря судового засідання та судового розпорядника.

Однак, наведений у п. 25 ч. 1 ст. 3 КПК України перелік учасників кримінального провадження не є вичерпним. До нього необхідно додати представника адміністрації дитячої установи, якій передано під нагляд неповнолітнього підозрюваного чи обвинуваченого як запобіжний захід (ст. 493 КПК), представників служби у справах дітей та кримінальної міліції у справах дітей, які беруть участь у судовому розгляді кримінальних справ про обвинувачення неповнолітніх (ст. 496 КПК), особистого поручителя, який бере участь у кримінальному провадженні у випадку застосування до підозрюваного чи обвинуваченого запобіжного заходу у вигляді особистої поруки (ст. 180 КПК). Перелічені особи наділяються відповідним процесуальним статусом і є учасниками кримінального провадження [2, с.30-31]. При цьому, загальним для них є те, що всі вони в тій чи іншій формі беруть участь у справі, вступають між собою в процесуальні правовідносини і тому є учасниками

кримінального процесу. У КПК України учасникам кримінального провадження присвячено главу 3, в якій визначається їх процесуальне становище.

Усі учасники кримінального провадження характеризуються тим, що вони: а) беруть участь у провадженні на підставах і у порядку, передбачених кримінально-процесуальним законом, за умови, що відсутні обставини, за яких закон виключає можливість їх участі у провадженні; б) мають визначені права та обов'язки (закон визначає порядок їх реалізації); в) діють у кримінальному судочинстві відповідно до своїх прав та обов'язків у встановленому порядку; г) вступають у процесуальні правовідносини; д) несуть відповідальність за невиконання своїх обов'язків або порушення прав інших учасників [3, с.3-4; 4, с.54-55].

Окреслення відповідної термінології у кримінальному процесуальному законодавстві, що визначає суб'єктний склад кримінально-процесуальних відносин є нагальною потребою для визначення термінів «суб'єкт» та «учасник» кримінального провадження, а також окреслення відповідної групової класифікації осіб, які беруть участь під час провадження у кримінальних справах.

Разом з тим, таке законодавче закріплення поняття «учасники кримінального провадження» не зняло всієї гостроти досліджуваної проблеми. Зокрема, існують різні доктринальні погляди щодо співвідношення понять «учасники кримінального провадження» та «суб'єкти кримінального провадження»¹. Так, вітчизняні науковці Є.Г. Коваленко та В.Т. Малярєнко стверджують, що поняття «суб'єкти» та «учасники» кримінального процесу за чинним законодавством є ідентичними за своїм змістом, але слід вживати термін «учасники кримінального процесу», оскільки кримінально-процесуальний закон називає суб'єктів кримінально-процесуальної діяльності як учасників процесу, наділяючи їх тими чи іншими правами та обов'язками [5, с.56]. Вказану позицію підтримує В.М. Тертишник, який переконаний, що «суб'єкти кримінального процесу» та «учасники кримінального процесу» поняття ідентичні та вживаються як рівнозначні. На його думку, суб'єкти

¹ Терміни «учасник кримінального провадження», «суб'єкт кримінального провадження» за своїм змістом нічим не відрізняються від термінів «учасник кримінального процесу» та «суб'єкт кримінального процесу» та розглядаються нами як тотожні.

кримінального процесу – це особи, які вступають у кримінально-процесуальні правовідносини у зв'язку з подією злочину, чії права, повноваження й обов'язки регламентуються чинним законодавством [6, с.190].

В той же час, абсолютно протилежної позиції дотримуються деякі вітчизняні процесуалісти. Так, С.А. Альперт стверджує, що не кожний суб'єкт кримінально-процесуальної діяльності є учасником кримінального процесу [3, с. 2-3].

М.С. Строгович зазначає, що загальною ознакою для зазначених осіб – суб'єктів кримінально-процесуальної діяльності (учасників кримінального процесу) є те, що їх участь виражається у вчиненні таких процесуальних дій, сукупність яких утворює провадження у кримінальній справі. Таким чином, суб'єкти процесуальної діяльності – це учасники кримінального процесу. Крім зазначених суб'єктів кримінально-процесуальної діяльності, є й інші особи, які беруть участь у провадженні у кримінальній справі, свідки, експерти, поняті, перекладачі. Вони у кримінальному процесі виконують певні обов'язки і користуються певними правами, внаслідок чого вчиняють окремі процесуальні дії, але не виконують кримінально-процесуальних функцій і не займають постійного положення у провадженні по кримінальній справі. Процесуальні дії цих осіб слугують або засобами доказування (свідки, експерт), або засобами закріплення доказів (поняті), або засобом спілкування між суб'єктами кримінально-процесуальної діяльності (перекладачі). Участь їх у кримінальному процесі має епізодичний характер: вони притягуються до участі у проведенні певних слідчих і судових дій та по виконанні своїх обов'язків вибувають з процесу. Тому свідки, поняті, експерти та перекладачі, які відіграють важливу роль у розслідуванні і розгляді кримінальних справ, не є суб'єктами кримінально-процесуальної діяльності, хоча вони здійснюють окремі процесуальні дії і є суб'єктами окремих кримінально-процесуальних відносин [7, с. 204-205].

М.М. Михеєнко, В.Т. Нор, В.П. Шибіко вважають, що поняття «суб'єкти» і «учасники» кримінального процесу за чинним

законодавством є ідентичними за своїм змістом, але, на їхню думку, слід користуватися терміном «суб'єкти кримінально-процесуальної діяльності», оскільки вважають, що термін «учасники процесу» в КПК вживається у спеціальному і дуже вузькому значенні [4, с.55]. Ідентичну позицію займають вітчизняні науковці Ю.М. Грошевий, В.М. Хотенець, В.В. Назаров та С.А. Кириченко [8, с. 81; 9, с.3].

Отже, у теорії вітчизняного кримінального процесу особи, які беруть участь у ньому поділяються на суб'єктів та учасників.

В такому випадку, стосовно визначення у кримінальному процесі термінів «суб'єкт кримінального провадження» та «учасник кримінального провадження» ми дотримуємось наступної позиції. Вважаємо, що зазначені поняття можуть вживатися як синоніми, при цьому під суб'єктом кримінального провадження слід вважати всіх фізичних або юридичних осіб, які володіють необхідним об'ємом правосуб'єктності для участі у ньому. В свою чергу, під учасником слід розуміти суб'єкта кримінального провадження, який фактично бере участь у кримінальному провадженні реалізуючи наданий йому об'єм правосуб'єктності. Виходячи з цього, під час реалізації кримінально-процесуальної діяльності, кожен його учасник завжди має бути суб'єктом кримінального провадження, тобто користуватися наданою правосуб'єктністю, але при цьому суб'єкт або сторона кримінального провадження не завжди може бути його учасником [10, с.202].

Таким чином, **учасниками кримінального провадження** є державні органи, їх посадові та службові особи, фізичні та юридичні особи, які наділені законом процесуальними правами і процесуальними обов'язками, реалізуючи які вони вступають між собою у процесуальні правовідносини і тим самим здійснюють кримінально-процесуальну діяльність або беруть участь у ній для досягнення прокладених на них завдань кримінального провадження.

Характер здійснюваних учасниками кримінального провадження процесуальних функцій, їх роль та призначення обумовлює необхідність їх поділу на певні класифікаційні групи. При такій класифікації треба враховувати спрямованість і характер їх діяльності у кримінальному процесі, а також цілі, які вони переслідують, та завдання, які вирішують.

Адже учасники кримінального провадження можуть по-різному залучатися до сфери кримінально-процесуальних відносин: 1) в силу посадових обов'язків (суд, суддя, прокурор, слідчий); 2) за допомогою реалізації своїх суб'єктивних прав (потерпілий, цивільний позивач, їх законні представники); 3) з волевиявлення посадових осіб (підозрюваний, обвинувачений, свідок, понятий тощо); 4) шляхом виконання доручення, отриманого від іншого учасника кримінального провадження (захисник, представник тощо) [11, с.117-118; 12; 13].

Висновки і перспектива подальших розробок. Виходячи із аналізу кримінального процесуального законодавства, а також від функцій, які здійснюються учасниками кримінального провадження, їх слід класифікувати наступним чином: 1) суд (суддя, слідчий суддя, запасний суддя, суд присяжних); 2) сторона обвинувачення (прокурор, орган досудового розслідування, керівник органу досудового розслідування, слідчий, оперативні підрозділи); 3) сторона захисту (підозрюваний, обвинувачений, виправданий, засуджений та їх законні представники, захисник); 4) потерпілий і його представник; 5) інші учасники кримінального провадження, які виконують допоміжну роль у здійсненні кримінального провадження. До них відносяться: а) особи, які здійснюють ініціативну допомогу у виявленні й розкритті кримінального правопорушення (заявник, конфіденційний співробітник); б) особи, які захищають у кримінальному провадженні цивільно-правові інтереси (цивільний позивач, цивільний відповідач, їх представники, в тому числі і законні представники); в) особи, які представляють права та інтереси неповнолітніх (представник дитячої адміністрації, представники служби у справах дітей та кримінальної міліції у справах дітей); г) особи, які володіють спеціальними знаннями (експерт, спеціаліст); д) особи, які сприяють кримінальному провадженню (свідок, перекладач, понятий, секретар судового засідання, судовий розпорядник); е) особи, які беруть участь у кримінальному провадженні у зв'язку із застосуванням запобіжних заходів (поручитель, заставодавець).

Література

1. Кримінальний процес: підручник / Ю.М. Грошевий, В.Я. Тацій, А.Р. Туманянц та ін.; за ред. В.Я. Тація, Ю.М. Грошевого, О.В. Капліної, О.Г. Шило. – Х.: Право, 2013. – 824 с.
2. Кримінальний процесуальний кодекс України: Науково-практичний коментар / За заг. ред. професорів В. Г. Гончаренка, В. Т. Нора, М. Є. Шумила. – К.: Видавництво «Юстиніан», 2012. – 1224 с.
3. Альперт С.А. Субъекты уголовного процесса / С.А. Альперт. – Харьков, 1997. – 60 с.
4. Михеєнко М.М. Кримінальний процес України / М.М. Михеєнко, В.Т. Нор, В.М. Шибіко. – Підручник. – 2-ге вид., перероб і доп. – К.: Либідь, 1999. – 536с.
5. Коваленко Є.Г. Кримінальний процес України: підручник. – 2-е вид., перероб. і допов. / Є.Г. Коваленко, В.Т. Маляренко. – К.: Юрінком Інтер, 2008. – 712с.
6. Тертишник В. М. Науково-практичний коментар до Кримінально-процесуального кодексу України. – К.: А.С.К., 2007. – 1056 с.
7. Строгович М.С. Курс советского уголовного процесса: Основные положения науки советского уголовного процесса. Т. 1 / Строгович М.С. – М.: Наука, 1968. – 470 с.
8. Грошевий Ю.М. Кримінальний процес України / Ю.М. Грошевий, В.М. Хотенець. – Х.: Право, 2000. – 494 с.
9. Кириченко С.А. Удосконалення класифікації суб'єктів антикримінального судочинства / С.А. Кириченко // Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України. – 2009. – Вип. 21. – С.1-9.
10. Пилипенко Д.О. Термінологічне визначення осіб кримінально-процесуальних правовідносин / Д.О. Пилипенко // Юридична наука. – 2011. – № 2. – С.200-204.
11. Уголовный процесс: Учебник для студентов вузов, обучающихся по специальности «Юриспруденция» / Под ред. В. П. Божьева. 3-е изд., испр. и доп. – М.: Спарк, 2002. – 704 с.
12. Кримінальний процесуальний кодекс України: Науково-практичний коментар / Від. ред.: С.В. Кивалов, С.М. Міщенко, В.Ю. Захарченко. – Х.: Одиссей, 2013. – 1104 с.
13. Уголовный процессуальный кодекс Украины: Научно-практический комментарий / Отв. ред.: С.В. Кивалов, С.Н. Мищенко, В.Ю. Захарченко. – Х.: Одиссей, 2013. – 1184 с.

Анотація

Король В.В., Юрчишин В.Д. Сутність категорії «учасник кримінального провадження» в науці кримінального процесуального права. – Стаття.

У статті досліджується зміст поняття «учасник кримінального провадження», аналізуються погляди науковців-процесуалістів з приводу даного питання. Автор пропонує наукове визначення терміну «учасник кримінального провадження» і

перелік ознак, яким має відповідати особа, що володіє процесуальним статусом учасника кримінального провадження.

Ключові слова: учасник кримінального провадження, обов'язки, права, правосуб'єктність, процесуальні функції, суб'єкт кримінального провадження, кримінальні процесуальні правовідносини, кримінальна процесуальна діяльність.

Аннотація

Король В.В., Юрчишин В.Д. Сущность категории «участник уголовного судопроизводства» в науке уголовного процессуального права. – Статья.

В статье исследуется содержание понятия «участник уголовного судопроизводства», анализируются взгляды ученых-процессуалистов по данному вопросу. Автор предлагает научное определение термина «участник уголовного судопроизводства» и перечень признаков, которым должно отвечать лицо, обладающее процессуальным статусом участника уголовного процесса.

Ключевые слова: участник уголовного судопроизводства, обязанности, права, правосубъектность, процессуальные функции, субъект уголовного процесса, уголовные процессуальные правоотношения, уголовная процессуальная деятельность.

Summary

Korol V.V., Yurchyshyn V.D. The essence of the category «member of the criminal proceedings» in the science of criminal procedural law. – Article.

The content of the notion of «participant of the criminal procedure» is examined, ideas of scientists in the sphere of criminal procedure on this problems are analyzed. The author suggests a scientific definition of a term «participant of the criminal procedure» and a list of indicia, which a person must meet to be in a procedural status of a participant of the criminal procedure.

Key words: participant of the criminal procedure, duties, rights, ability to be a participant of the criminal procedure, procedural functions, a subject of the criminal procedure, criminal procedure relations, criminal procedure activity.

